

De richtlijnen hoe een industrieel archeologisch onderzoek moet worden uitgevoerd, verstrekt in het volgende hoofdstuk, zal door de beginners bijzonder worden geapprecieerd. Alhoewel een eerste proeve van methodologie voor wat België betreft verscheen in de catalogus van de tentoonstelling 'En toen kwam de machine' (1975), heeft de voorliggende publikatie de verdienste grondiger in te gaan op het aandeel van de historicus en vooral op de inbreng van de architect en de ingenieur. Het is ook waar dat in de tussenliggende periode van ruim tien jaar de jonge interdisciplinaire wetenschap vorderingen heeft gemaakt en haar methodologie meer heeft gepreciseerd.

De *case-studies* voorgesteld in het tweede deel zijn bedoeld als voorbeelden van diverse typen van relictten. Zij betreffen zowel individuele 'monumenten' als grotere complexen, namelijk de Gentse beluiken en de uitbouw van de infrastructuur van het kusttoerisme in Westende. De dertien *case-studies* zijn goed gekozen en representatief voor Vlaanderen, waarop zij uitsluitend betrekking hebben.

De bijlagen die bijna aan ieder stuk zijn toegevoegd bestaan uit geselecteerde bibliografieën, nuttige adreslijsten, wetteksten en een lijst van de wettelijk beschermde monumenten met een industrieel archeologisch karakter tot en met 1984. De bijlagen zijn niet vrij te pleiten van een zekere onevenwichtigheid, worden soms dubbel gebruikt of scheppen al eens verwarring, zoals AMSAB, waarvoor twee verschillende adressen zijn vermeld (50 en 88). De kleine oneffenheden ten spijt is met dit boek een uitstekend werkinstrument gerealiseerd dat voortaan onmisbaar is als leidraad voor beginners en als naslagwerk voor gevorderden op het gebied van het industrieel archeologisch onderzoek. Een pluspunt is dat de publikatie uitmuntend is verzorgd en rijkelijk geïllustreerd met representatieve zwart-wit foto's en functionele grafieken en tekeningen.

H. Coppejans-Desmedt

J. Renes, *De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurlandschap* (2 dln.; Assen-Maastricht: Van Gorcum, Heerlen: Eldee offset, 1988, xiii + 265 blz., + 5 kaarten, f 125,-, ISBN 90 232 2263 6).

Ter voorbereiding van de herziening van het streekplan Zuid-Limburg verleende het provinciaal bestuur van Limburg een opdracht tot het verrichten van een cultuurhistorisch landschapsonderzoek aan de Stichting voor Bodemkartering (thans: Staring Centrum) in Wageningen. Deze opdracht omvatte het maken van een zogeheten 'relictten' Kaart, waarop aangegeven zouden worden alle thans nog in het landschap zichtbare elementen en structuren van historisch belang. Daarnaast diende er een kaart vervaardigd te worden waarin de opbouw van het cultuurlandschap aan het begin van de negentiende eeuw zichtbaar werd gemaakt. Een begeleidende tekst diende niet alleen een verklarende beschrijving bij deze kaarten te leveren, maar moest ook een overzicht bieden van de historische ontwikkeling van het cultuurlandschap om zo het ontstaan en de verspreiding van verschillende soorten relictten te verduidelijken. Deze tekst vormde de grondslag voor het thans voorliggende boek over het cultuurlandschap in Zuid-Limburg: goed leesbaar, onderhoudend en rijk geïllustreerd. De vijf bijbehorende kaarten zijn opgenomen in een aparte band: één kaart van het cultuurlandschap in het begin van de negentiende eeuw (schaal 1: 50.000) en vier kaarten van de historische elementen in het landschap (schaal 1:

25.000). Gezien de aard en de kwaliteit van de geboden informatie is het terecht dat de provincie Limburg aan deze publikatie een ruimere verspreiding heeft gegeven.

Met het verlenen van deze opdracht wilde het provinciaal bestuur inzicht krijgen in de aanwezigheid en het belang van de historisch-landschappelijke waarden die thans nog in Zuid-Limburg worden aangetroffen. Ook in Zuid-Limburg staat namelijk de toekomst van het historisch gegroeide landschap ter discussie. In de agrarische sector is een modernisering van de bedrijfsvoering niet meer voldoende voor een rendabele exploitatie van de grond. Ook de bereikbaarheid van de percelen en de inrichting van het landschap moeten worden aangepast aan de eisen van de tijd. Het is daarom de bedoeling te zijner tijd, bij een eventuele modernisering van de inrichting van dit gebied, mede aan de hand van deze studie te bepalen welke elementen noodzakelijk en wenselijk zijn om het verhaal van de bewoningsgeschiedenis ook in de toekomst in het landschap afleesbaar te laten zijn. Het gaat in dit boek dan ook niet om de gemotiveerde aanwijzing van een aantal 'waardevolle gebieden' die mogelijk als reservaat verder kunnen blijven bestaan, maar om aan te geven door welke hoofdlijnen en structuren het historische verhaal van de landschapsgenese nu en in de toekomst het duidelijkst wordt verteld.

Aangezien archiefonderzoek binnen het beschikbare tijdskader niet te realiseren viel, steunt dit onderzoek vooral op de vergelijking en interpretatie van oude kaarten en op de literatuur. Het was dan ook niet te verwachten dat het onderzoek wezenlijk nieuwe gezichtspunten naar voren zou brengen. In de beschrijving van de fysisch-geografische gesteldheid van het onderzoeksgebied wordt ingegaan op de verspreiding van de verschillende soorten natuursteen, de Maasverleggingen en de veranderingen in de loop van verschillende beken en op verschijnselen als vloedgraven, graften en holle wegen. Daarna volgt een vijftal hoofdstukken waarin de historisch-geografische ontwikkeling van het Zuidlimburgse landschap wordt beschreven. De hierbij gehanteerde periodisering wijkt af van de gebruikelijke, maar is ingegeven door de voor de landschapsgenese belangrijke breuklijnen. Voorzover dat relevant was, is elk van deze hoofdstukken onderverdeeld in paragrafen gewijd aan de ontginningsgeschiedenis, bestuurlijke ontwikkeling, landbouw, handel en transport, nijverheid, winning en verwerking van delfstoffen, cultuur, recreatie en nederzettingvormen. Daarna wordt uiteengezet hoe de historische gegevens tot kaarten zijn verwerkt en worden de belangrijkste resultaten van het onderzoek samengevat en omgezet in enkele aanbevelingen.

G. J. Borger

H. Feenstra, *Adel in de Ommelanden. Hoofdelingen, jonkers en eigenerfden van de late middeleeuwen tot de negentiende eeuw* (Groningen: Wolters-Noordhoff/Forsten, 1988, 215 blz., f 50,-, ISBN 90 6243 075 9).

In de oorspronkelijke opzet was dit boek bedoeld als een bewerking van Feenstra's dissertatie *De bloeitijd en het verval van de Ommelander adel, 1600-1800* (Groningen 1981), bestemd 'voor een breder, niet in eerste instantie wetenschappelijk gericht publiek' (7). Op verzoek van de uitgever breidde hij zijn onderzoekperiode echter uit en besteedde hij ook aandacht aan de zogenaamde hoofdelingentijd vóór 1600. De beschikbare bronnen en ook — afgaande op eerdere publikaties — de bijzondere belangstelling van de auteur hebben de behandeling van het onderwerp wel danig beperkt. Zo wordt aan de *minds and manners* van de adel tussen Lauwers en Eems nagenoeg geheel geen aandacht besteed. Centraal staan namelijk een aantal aspecten